

ЗА ХАРАКТЕРА НА ВЪЗРАЖЕНИЕТО В РИМСКОТО ПРАВО

Ивона Веселинова Енчева, докторант
Правно-исторически факултет
към Югозападен университет „Неофит Рилски“

ABOUT THE NATURE OF EXCEPTIO IN ROMAN LAW

Ivona Veselinova Encheva, PhD Student
Faculty of Law and History, South-West University 'Neofit Rilski'

Abstract: *In this paper are discussed some of the main questions of the nature of the Roman exceptio (objection), related to its place in the systems of private and public Roman law (ius privatum and ius publicum), besides in the systems of ius praetorium and ius civile. Therefore, are presented and interpreted different Roman texts, which are of great importance in respect to the current subject. The genesis and development of the exceptio determine its' complicated structure, consisting of both public and private elements, which also follows the specific material-processual structure of the Roman actio.*

Key words: *exceptio, Roman law, objection, formulary procedure, ius praetorium, ius civile.*

Възражението в Римското право е несъмнено един изключително интересен институт, който поражда множество въпроси, свързани с генезиса, правно-историческото развитие и статута му. Към настоящия момент в българската правна литература се съдържа оскъдна информация относно уредбата и приложимостта му^[1], като липсва по-подробно изследване, посветено на естеството му в светлината на римскоправните разбирания и тълкувания. Това е лесно обяснимо, предвид специфичния му характер на правно средство за защита, тясно обвързано със съответната акция, срещу която е предявено, както и с оглед добре известната казуистичност на римляните, които не са били привърженици на идеите за абстрактни и теоретични определения^[2]. Именно поради това, целта на настоящия доклад е да запълни една

---

¹ Възражението е предмет на разглеждане предимно в съответните раздели на основните учебни курсове по Римско частно право – напр. Андреев, М. Римско частно право. С., 1992; Венедиков, П. Кратък курс по Римско право. С, 2018 и др. По-подробно са разгледани *exceptio doli* и *exceptio non numeratae pecuniae* в труда на П. Венедиков: „*Habitatio u opera servi. Exceptio doli u exceptio non numeratae pecuniae* (бележки върху *querella non numeratae pecuniae*). *Affectio societatis*.“. Налице са и някои самостоятелни научни публикации, относими към различните възражения.

² D.50.17.202 (Iavolenus libro 11 epistularum) *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset.* (в превод от лат.: „Всяко определение в цивилното право е опасно, защото рядко то не може да бъде опровергано.“). Макар че посоченото се отнася изрично за цивилното право, не е свързано с конкретно посочен казус – вж. по-подробно: Новкиришка, М. *Publicum ius*. С., 2016, 98-99

малка част от така възникналата празнина в учението за *exceptio*, като представи и установи някои основни положения, касаещи възражението във формуларния процес. Следва да бъде уточнено, че горното е възможно само чрез задълбочено изследване на изворите на Римското право през призмата на римското общество, държава и юриспруденция, т.е. без излишно осъвременяване и утежняване на текстовете. С оглед горното, е необходимо да бъдат направени и някои встъпителни бележки по отношение на връзките *ius publicum – ius privatum* и *ius civile – ius praetorium (honorarium)*.

На първо място, следва да бъде отбелязано, че в делението на правото на публично (*ius publicum*) и частно (*ius privatum*) не е вложен познатият ни днес смисъл. В тази връзка, подлежи на разглеждане една добре известна дефиниция на Улпиан, намерила място в Дигестите:

D.1.1.1.2. (Ulpianus libro primo institutionum) Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.

Две са позициите на това изучаване [на правото], публично и частно. Публично право е това, което се отнася до статуса на римската държава, частно – това, което е от полза за частните лица, защото едното е от публична, а другото от частна полза^[3].

Същият текст е включен и в Институциите на Юстиниан, но с леки изменения:

I.1.1.4. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet.

Две са позициите на това изучаване [на правото], публично и частно. Публично право е това, което се отнася до статуса на римската държава, частно – това, което е от полза за частните лица.^[4]

Тези фрагменти са силно дискутирани между изследователите на Римското право, като все повече опора намира обяснението, че разделението на Улпиан е направено преди всичко с дидактична цел⁵. В тази връзка се изтъква и изричното използване на израза „studii”^[6], а не на *ius*^[7]. За целите на настоящия доклад, ще бъде прието това становище, с оглед и обстоятелството, че по-нататъшното изследване на основанието и целта на разделението излиза извън предметния обхват на текущата работа.

Най-широко разпространеният критерий за разграничаване частно-публично в Римското право е интересът, който правната норма защитава – счита се, че частното право защитава този на частните лица, а публичното право – на римската държава. Тази теория за интереса е теорията, която е възприета в учебните курсове към мо-

---

³ Превод по Новкиришка, М. Цит. съч. с. 74

⁴ Превод по Новкиришка, М. Пак там.

⁵ За по-подробно изложение на различните съществуващи тези: вж. Новкиришка, М. Пак там, с. 55 и сл.

⁶ ‘studii’ от ‘studium’ (лат.) – изучаване, занимание, научно занимание и пр.

⁷ Hamza, G. Reflections on the relationship between *ius publicum* and *ius privatum* in Roman law. – In: *Ius Romanum*, 2019, 2, 23-46

мента [8]. Съществуват обаче, известни проблеми в нея, като най-същественят е обективиран в иначе липсващата в Институциите на Юстиниан, част от определението на Улпиан, а именно „*sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim*“ (в превод – „едни неща са от публична, а други от частна полза“). Както проф. М. Новкиришка изрично посочва – този израз е от изключителен интерес за изследователите както с оглед автентичността му, така и с оглед относимостта към публичното право, респективно към частното право[9]. Докато М. Андреев приема, че Улпиан по този начин изрично е посочил интереса като разграничителен критерий, то М. Новкиришка разглежда въпроса изключително подробно и излага подробни (и убедителни) съображения по отношение на твърдението, че касае единствено частното право[10].

Защото, наистина с оглед обстоятелството, че римските юристи не са отдавали много време за формиране на абстрактни определения, границата между публично и частно е изключително размита. Това е особено видно в естеството на самия формуларен процес, съчетаващ фигурата на претора като носител на *imperium*[11] във фазата *in iure* и ролята на заклетия съдия (частно лице) във фазата *apud iudicem*[12]. И не само – налице са множество правни институти, които могат да бъдат посочени в тази връзка – напр. *operis novi nunciatio*[13], професионалните сдружения, на които е било възложено задължение за осъществяването на известни дейности в полза на обществото[14] и пр. Тук отново се поставя въпросът за *utilitas*, респективно за *utilitas privata* и *utilitas publica*, по отношение на правни фигури, които не биха могли да бъдат определени като относими към статуса на римската държава в смисъла, вложен от Улпиан, респективно като институти на публичното право. Това се потвърждава и от следното пояснение в горепосочения текст[15]:

---

⁸ Вж. Андреев, М. Цит. съч., с. 18.

⁹ Новкиришка, М. Цит. съч. с. 75 и сл.

¹⁰ Новкиришка, М. Пак там.

¹¹ ‘*imperium*’ (лат.) има различни значения – военна и гражданска власт, команда, заповед, предписание и др. В случая се използва в широк смисъл като „гражданска власт“.

¹² Въпросът за смесения характер на формуларната процедура е разгледан от Тихомир Рачев в дисертационния му труд „Формуларната процедура“, като авторът изтъква, че „разрешаването на спорове между частни лица в Древния Рим не следва да се поставя нито в сферата на частното, нито в сферата на публичното право.“ – вж. Рачев, Т. Формуларната процедура – достъпна на 05.06.2024 г. в Регистър за академични длъжности и дисертации, НАЦИД. В учебния си курс М. Андреев застъпва тезата, че римският граждански процес бил оформен като съчетание на частноправни и публичноправни елементи, които били толкова ясно противопоставени, че довели до разделение на производството на две части – *in iure* и *apud iudicem* – вж. Андреев, М. Цит. съч., 90-91

¹³ В тази връзка, вж. М. Новкиришка, Цит. съч., с. 87: „каузата на института е определена почти в синхрон със становището в D.1.1.1.2. – като противопоставяне на частния и публичния интерес в рамките на институт на частното право“.

¹⁴ Воденичаров, А. Възникване и правна конструкция за юридическо лице. – В: Новата идея в образованието: юбилейна научна конференция с международно участие, 20-21 септември 2016 г., Бургас. Т. 2. с. 109-116

¹⁵ D.1.1.1.2

Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Публичното право се състои в предписанията относно култа, свещенослужителите и магистратите. Частното право е съставено от три части: то е събрано от предписанията на естественото право, правото на народите и цивилното право^[16]

С оглед горното и за целите на настоящото изследване, следва да бъде подкрепено разбирането, че разграничението според *utilitas*, съгласно дефиницията на Улпиан е относимо само към частното право.

В тази връзка, за изясняване характера на римското *exceptio*, трябва да бъде разгледан въпросът относно мястото му в така дискутираното деление *ius privatum-ius publicum*, съответно *ius praetorium (honorarium) – ius civile*, като бъдат взети предвид гореизложените встъпителни бележки^[17].

На пръв поглед, то ясно попада в сферата на частното право *per argumentum a contrario* – по съществуването си не представлява предписание нито относно култа, нито относно свещенослужителите, нито относно магистратите.

Широко разпространено е виждането, че възражението е институт на преторското право^[18], тъй като не е съществувало по времето на легисакционния процес, а е въведено чрез дейността на претора. Въпреки това, следва да се подхожда с известни резерви чрез категоризирането му по подобен начин, тъй като макар и възникнало по силата на *imperium*-а на претора, то намира основанията за възникването си в *ius civile*, а впоследствие се появяват и т.нар. възражения по цивилното право^[19], като това обуславя обособяването на делението *exceptionis civiles-honorariae*^[20]. Поради това, не би могла да бъде споделена в цялост така изложената теза за принадлежността на ексцепцията изключително към преторското право, тъй като това би означавало определянето му основно с оглед фигурата, която го въвежда – преторът в качеството му на публичнопосредствено субект. Постава се въпросът и, че се дава във фазата *in iure*, характеризираща се именно с участието на съдебния магистрат. Такова категорично идентифициране обаче, се явява твърде опасно, тъй като създава предпоставки за евентуално смесване на основни понятия, а и необосновано, още повече че появата на института на ексцепцията е обусловена от идеята за предоставяне на по-обширна защита на ответника в римската процедура^[21], т.е. на частно лице. И не само – възражението е такова средство за защита, което позволява на ответника да предяви факти, които пречат на ищеца да реализира своята *actio*, дори правото на последния да съществува^[22]. Това само по себе си означава, че за да бъдат предявени съответните факти, то ответникът следва да реализира правото си на защита, като съобщи за съществуването им по време на процедурата така, че да могат

---

¹⁶ Превод по Новкиришка, М. Цит. съч., с. 113-114

¹⁷ Необходимо е да бъде отбелязано, че са налице различни систематизации на римското публичното право, вкл. и в неюридически източници – напр. при Цицерон и пр. Те са подробно разгледани и обсъдени в: Новкиришка, М. Цит. съч., с. 113 и сл.

¹⁸ Bonfante, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano, 2004, p. 119

¹⁹ Напр. *exceptionis legis Cincae, Plaetoriae, etc.*

²⁰ Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, 2004, p. 460

²¹ Предшествано е от института на *denegare actionis* – отказ за даване на правна защита.

²² Дюнан, Ж., Пишона, П. Римско право. Речник на основните термини. С, 2010, 106-107

да бъдат възприети от претора. В случай, че ответникът мълчи или по някаква причина избере да не ги сподели, то няма правно основание за магистрата да ги включи във формулата си, която впоследствие да предаде на заклетия съдия. Така ясно се откроява значението на диспозитивното начало и се обуславя идеята, че ролята на претора се изразява в едно обективизиране на волеизявлението на ответника в юридически смисъл. С оглед горното, можем да заключим, че първоначалното въвеждане на института на възражението чрез хонорарното право не е достатъчно силно основание за окачествяването му изключително като институт на последното – още повече и с предвид последващото деление на ексцепциите на такива по *ius praetorium* и *ius civile*, което разделение по-скоро следва да се приеме като израз на идеята за правната им защита, а не на „материалната“ им същност (разбира се, с уговорката че двете са взаимносвързани елементи, предвид липсата на деление *материално-процесуално* в смисъла, който влагаме днес^[23]).

Тук е мястото да се върнем към разгледания по-горе текст на Улпиан, в който частното право е определено като „събрано“ от предписанията на *ius naturale*, *ius gentium* и *ius civile*. Прави впечатление липсата на изрично посочване на *ius praetorium*, респ. *ius honorarium*²⁴. Това обаче, не означава че преторското право се счита за част от публичното право.

В тази връзка, нека разгледаме следния текст:

IJ 1.2.7. (De iure naturali, gentium et civili) Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii portio est.

Институции на Юстиниан 1.2.7. (За естественото право, правото на народите и цивилното право) Също така, преторските едикти имат не по-малко значение в сферата на правото. Ние обикновено дори наричаме тези едикти „почетно (хонорарно) право, тъй като правната сила на това право са му придали онези, които заемат почетни длъжности, т.е. магистратите“^[25].

Това, което веднага прави впечатление е систематизацията – мястото на текста е определено не къде да е в Институциите на Юстиниан, а именно в Тит. 2 „*De iure naturali, gentium et civili*“, което свидетелства за характера му на един от основните източници на частно право. Следва да бъде отбелязано, че първоначално преторското право е възникнало като едно субсидиарно право, паралелно с цивилното, а впоследствие дори е започнало да има предимство пред него, при колизия^[26]. По времето на Улпиан (живял в периода 170 г. н.е. – 228 г. н.е.) преторският едикт вече е бил

---

²³ Обърнато е внимание на структурата на *exceptio* по-нататък, в настоящата работа.

²⁴ Преторското право е още наричано хонорарно право – от понятието за римска чест, означавано като *honor* – вж. Новкиришка, М. За хонорарното право и правото на хонорар. – В: Адв. преглед, 2008, № 10, 8-25.

²⁵ Превод по Новкиришка, М. Пак там.

²⁶ Новкиришка, М. Пак там.

кодифициран в *Edictum perpetuum*^[27], като така се превърнал в константна част от позитивното право, респективно били кодифицирани и нормите на *ius gentium*, включени в преторското право^[28].

В тази връзка, се изразява идеята, че *exceptio* губи първоначалната си същност на възражение срещу цивилното право, а самото то се превръща в цивилно право^[29]. Тази идея следва да бъде подкрепена, особено с оглед обстоятелството, че вече промени в Едикта се извършвали само с позволение от императора.

За целите на настоящото изследване е необходимо да бъдат посочени и следните текстове:

D.1.1.7.1 (Papinianus 2 def.) *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.*

Дигести 1.1.7.1. (Папиниан, в книга 2 на Дефиниции) Преторско право е това, което преторите въвеждат за подпомагане, допълване или промяна на цивилното право в обществена полза.^[30]

D.1.1.8 (Marcianus 1 Inst.) *Nam et ipsum ius honorarium viva vox est iuris civilis.*

Дигести 1.1.8. (Марциан в книга 1 на Институциите) Защото и самото хонорарно право се явява живият глас на цивилното право.^[31]

От текстовете се потвърждава силно изразеното взаимодействие на *ius civile* и *ius honorarium*. Докато по принцип, те често биват противопоставяни, то в светлината на настоящото изследване следва да бъдат разгледани именно чрез призмата на тяхната взаимовръзка, за да бъде изяснен статутът на ексцепцията.

От казаното дотук, може да бъде направен изводът, че обособяването на възражението като институт, принадлежащ изключително на преторското право не е възможно, макар и първоначално възникнало чрез дейността на претора. Не би било възможно и дефинирането му като такъв, принадлежащ изключително и на *ius civile*, предвид гореизложените съображения.

По-скоро *exceptio* следва да бъде определено като единен частноправен институт, чиято принадлежност съобразно създаденото деление *exceptiones praetorium-civile* влияе дотолкова на същността му, доколкото определя източника на правната защита в процеса³². Така, структурата на възражението като правно средство за защита, ще следва тази на акцията:

---

²⁷ *Edictum perpetuum* (Вечен Едикт) – преторският едикт в окончателната и неизменната му форма, в редакция на юриста Юлиан по поръчка на имп. Хадриан (131 г. сл. Хр.) – вж. Дюнан, Ж... Цит. съч. с. 102

²⁸ Новкиришка, М. За хонорарното право..., 8-25

²⁹ Russo, F. Contributo allo studio dell'eccezione nel processo civile. Concetti e principi generali. Roma, 2013, p. 41

³⁰ Превод по Новкиришка, М. За хонорарното право..., 8-25

³¹ Превод по Новкиришка, М. Пак там.

³² Същност, основната разлика между възраженията по преторското право и по цивилното право се състои в това, че при първите правопогасяващите и правопрепятстващите факти са въздигнати като такива по инициатива на претора, а не на *ius civile*, а при вторите се касае за факти, които били забранени по *ius civile*, но без да бъде предвидена санкция – вж. Андреев, М., Цит. съч., с. 116

D.44.7.51 (Celsus libro tertio digestorum)
Nihil aliud est actio quam ius quod sibi
debeatur, iudicio persequendi.

**Дигести 44.7.51 (Целз в Книга 3 на
своите Дигести)** Акцията не е нищо
друго, освен правото да се търси чрез
съд това, което ни се дължи.

Счита се, че *actio* обхващала два елемента: искането за правна защита, насочено към държавата, и материалното право, насочено към частното лице-ответник³³. В този смисъл, може да се приеме, че *exceptio* също ще обхваща два елемента: искането за правна защита, насочено към държавата (публичноправен елемент), и материалното право, насочено към частното лице-ищец (частноправен елемент).

Оттук следва, че възражението, само по себе си, не може, а и не следва да бъде определяно като институт само на преторското или само на цивилното право, а по-скоро представлява една правна фигура с динамична, непостоянна същност, която същност се променя в зависимост от акцията, срещу която е използвана. Впрочем, при така изложените съображения, може да бъде направен изводът, че промяната на единия елемент от същината на възражението автоматично ще води и до промяната на другия.

Отново е видно и „смесването“ на публичноправни и частноправни елементи, което обаче не следва да се счита като основание за по-разширено тълкуване на характера на възражението в смисъла на институт на *ius publicum*. В тази връзка, може да бъде посочено отново Улпиановото пояснение по отношение на частното право „*sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim*“ („едни неща са от публична, а други от частна полза“) – но и двете са относими към *ius privatum*.

Тук е мястото да бъде поставен въпросът и относно *utilitas* на възражението. От придържането към горепосочената дефиниция и като бъде взета предвид така изложената структура на *exceptio*, следва че се обособява както идеята за *utilitas publica*, така и тази за *utilitas privata* на възражението. Първата намира своя израз най-общо в следните обстоятелства:

1. Чрез включването на различните възражения в преторския едикт се осигурява публичността им и така информираността на народа – кога и при какви предпоставки биха могли да получат защита срещу предявената срещу тях акция, респективно кога предявената от тях акция би могла да бъде отхвърлена.
2. Открояват се актуалните проблеми в обществото, тъй като преторското право отразява реалната действителност.
3. Чрез въздигането на определени факти в правопрепятстващи и правопогасяващи, преторът установява затвърждава идеята, обективизирана в всеизвестното определение на Целз за правото като „изкуство за добро и справедливото“.

От друга страна, *utilitas privata* се съдържа главно във възможността да бъде защитен личният интерес на частното лице-ответник в гражданското съдопроизводство. В този смисъл, възражението е както средство за процесуална защита, така и едно насрещно субективно право, упражняването на което зависи преди всичко, от

---

³³ Андреев, М. Пак там, с. 91: Срв. Windscheid – Kipp, Lehrbuch des Pandektenrechts, I B., 9 Aufl., 1906, с. 190: „Според един извънредно свойствен на римляните начин на виждане съдебната осъществимост на едно притезание е израз изобщо на неговото правно признание.“ – Цит. по: Андреев, М. Пак там.

предявяването на определени факти от страна на ответника, които впоследствие да бъдат обективирани от претора чрез включването им във формулата.

Видно е, че Римското право не само позволява смесване на елементите на *ius publicum-ius privatum*, но и не предполага прекалено строгите разграничения, характерни за съвременната теория.

В заключение, може да бъде направен изводът, че горепосоченото важи с пълна сила и за *exceptio*. Все пак, Римското право е известно със своята казуистичност, а не абстрактност, с оглед на което и всяка от дадените общи дефиниции и определения в настоящото изследване, следва да бъде приемана с известни уговорки. Не трябва да се забравя, че неслучайно самите римляни не обособяват самостоятелна акция в съвременния смисъл на думата „иск“, респективно няма как да бъде обособена и самостоятелна екцепция в отговор на акцията. В този смисъл, опитите да бъдат категоризирани и изследвани римскоправните институти, трябва да бъдат провеждани с особено внимание, предвид и различния смисъл, който е бил влаган в множество и днес познати ни, правни фигури.

Литература:

1. Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, 2004.
2. Bonfante, P. *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano, 2004.
3. *Corpus Iuris Civilis* – достъпно на 06.06.2024 г. на адрес: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.
4. Hamza, G. Reflections on the relationship between *ius publicum* and *ius privatum* in Roman law. – In: *Ius Romanum*, 2019, 2, 23-46.
5. Russo, F. *Contributo allo studio dell'eccezione nel processo civile. Concetti e principi generali*. Roma, 2013
6. Андреев, М. Римско частно право. С., 1992.
7. Венедиков, П. Кратък курс по Римско право. С, 2018.
8. Воденичаров, А. Възникване и правна конструкция за юридическо лице. – В: Новата идея в образованието: юбилейна научна конференция с международно участие, 20-21 септември 2016 г., Бургас. Т. 2. с. 109-116.
9. Дюнан, Ж., Пишона, П. Римско право. Речник на основните термини. С, 2010.
10. Новкиришка, М. *Publicum ius*. С., 2016.
11. Новкиришка, М. За хонорарното право и правото на хонорар. – В: Адв. преглед, 2008, № 10, 8-25.
12. Рачев, Т. Формуларната процедура – достъпна на 05.06.2024 г. в Регистър за академични длъжности и дисертации, НАЦИД, на адрес: <https://ras.nacid.bg/dissertations-search>.